

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl (Szerkesztette: Fejős Zoltán-Küllös Imola) Budapest, 1990. (A Magyarságkutatás Könyvtára II.)

Nem árt hangsúlyoznom, mert az elmúlt esztendőben túl gyakran ajánlott egy-egy szokatlan témájú könyvet a recenzens a tabuktól és tiltásoktól szabadulás eufóriáját kinyilvánítva, a kutatások folyamatosságát viszont (tudatlanságból? tájékozatlanságból?) elhallgatva: ennek a vallási néprajzi tanulmánygyűjteménynek figyelemre méltó előzményei voltak. A szerkesztők is jelzik, hogy egy másik sorozatba is beletartozik ez a kötet (*Vallási Néprajz 4.*) - bár a belső címlap versójának ezt az utalását csak a „beavatottak érthetik, lévén igencsak szerény a szakkutatók, egyházi emberek s amatőrök-félamatőrök együttműködése eredményeként megjelent korábbi kötetek publicitása. Azt azonban a szélesebb olvasóközönség is számon tarthatja, hogy 1986-ban a *Magvető* kiadott egy terjedelmes tanulmánygyűjteményt a népi vallásosság történeti és néprajzi kérdéseiről (*„Mert ezt Isten hagyta... “ - Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Szerkesztette: Tüskés Gábor. Budapest, 1986.). Ebből a kezdeményező mesterként tisztelt Bálint Sándor emlékére ajánlott gyűjteményből, különösen a szerkesztő kutatástörténeti áttekintéséből nemcsak az egyébként nem túl gazdag eredményű, de folyamatos kutatások ismerhetők meg. A figyelmesebb olvasó azt is felfedezheti, hogy a magyar vallási néprajzi kutatások elhanyagolása nem (nemcsak!) „rendszerspecifikus” tünetként értelmezendő. Azzal is összefügg, hogy folklórkutatásainkat a múlt századi kezdetek óta elsősorban a „magyar ősvallás” és/vagy az „ősi magyar hitvilág” megismerhetése lelkesítette; elméletileg is alig tudatosodott a „népi hiedelem-képzetek”, és a laicizálódott vallásosság egy-gyökerűsége, egymásba szerveződése.

Abban viszont valóban érdemes felfedezni ennek a mostani kötetnek az úttörő jellegét, hogy minden egyes tanulmány a szomszédságban vagy az óceánon túl kisebbségi helyzetben élő magyar csoportok más-más vallás előírásaitól meghatározott hitéletének, szokásrendjének etnográfiai és folklórvonatkozásait mutatja be vagy elemzi. Akadtak persze a korábbi vallási néprajzi kötetekben is a határon túli magyar csoportokról hírt hozó dolgozatok. Az együtt olvashatóság s egymásra vonatkoztathatóság azonban - jóllehet a szempontok előzetes egyeztetése alig-alig fedezhető fel - ez esetben általánosítható tanulságokat is kínál.

Az egyházi élet és a társadalmi szerveződés összefüggéseinek sokoldalú dokumentálása kínálja a továbbgondolás egyik lehetőségét. Az ideologikus állami korlátozásokat eltérni s valamiképp ellensúlyozni kénytelen egyházak általában is a hivatalostól független, azzal nyíltan vagy latensen szemben álló közéleti, közösség-szervezői szerepeket kínáltak híveiknek. Ugy tűnik, hogy a kisebbségi helyzetben élők etnikai identitásuk kinyilvánításának egyetlen lehetőségeként nem csupán egy emberarcú közösség megszervezhetőségének eszméjétől sarkallva igyekeztek átlényegíteni ezeket a szerepeket. Érdekes tanulsággal szolgál ebből a szempontból is a búcsújárásról szóló két dolgozat információinak egybevetése. A búcsú helyszínéig vezető többnapos zarándoklat, illetve a búcsús napokon egybeseregülő sokezres tömeg ájtatosságának szervezése-irányítása: a hitélet általános normáinál konkrétabb célrendszer integrálása eleve megköveteli a nagyon is különböző adottságokkal, képességekkel rendelkező vezetők, rendfenntartók, szervezők-irányítók közreműködését. A közösségi lét mindenpapjaiban kiválasztódott, a különböző feladatokra a legrátermettebb egyéniségektől a közösségi élmény s a csak személyesen átélhető lelki megtisztulás egyensúlyának folyamatos megteremtését várják-remélik a búcsúsok. Hogy mennyire meghatározó szerepük van a búcsús csoportjukat olykor évtizedeken át organizáló laikus búcsúvezetőknek, illetve hogy mekkora szervezési-koordinálási feladattal jár egy-egy búcsú zökkenőmentes lebonyolítása, az Barna Gábornak az alsóőriek (Ausztia) máriacelli és lévai, s Bárth Jánosnak a jugoszláviai magyarok főképp Doroszlóra irányuló zarándoklatait ismertető-elemző dolgozatából egyformán kitetszik. Bárth történeti áttekintéséből viszont arra is felfigyelhetünk, hogy a körülményekhez alkalmazkodás, a hatalom olykor

kendőzetlen, olykor leplezettebb korlátozásaival dacolás etnikus színezetűvé: a magyarok találkozási alkalmává alakította a doroszlói búcsút. Jóllehet a magyar kultúra rohamos térvesztése Burgenlandban is jellemző volt, az etnikus identitás ilyen látványos demonstrálása - nyilván mert az ideológiai-politikai indokú manipulálás hiányzott: nem volt mire válaszolni lényegében nem kapcsolódott össze az alsóőriek búcsújárásával.

A jelesnap szokásokról és az átmeneti rítusokról szóló dolgozatok is igen sok részinformációt kínálnak a „hagyományt” a vallásos érülethez való ragaszkodásként megélt egyénnek és etnikai közösségének arról a sajátos viszonyáról, melyet az elmúlt évtizedek közép- és kelet-európai történelmének ismerete nélkül jószerével meg sem lehetne érteni. A moldvai magyarok körében (Virt István halottas szokásokat ismertető dolgozata szerint) vagy a szlovákiai Zobor-vidéken (Tátrai Zsuzsannának a vallásos hagyományokat összegző adatközléséből kitetszően) a politikai hatalom az egyház hivatásos szolgáitól támogatva módszeresen száműzte az etnikus öntudatot a hitélet intézményes formáiból. Ennek eredményeként a vallásos érület átélésének és kinyilvánításának családi-közösségi, illetve egyházi változatai alakultak ki. Bármennyire is fontos az a következtetés, hogy a népi vallásosság létezhet a hivatalos egyházzal oppozícióban is, ezek a dolgozatok inkább az etnikai közösségek lassú felmorzsolódását, mintsem a laicizált hitélet etnikumot megtartó erejét hirdetik.

Az egyházak szolgálóinak egyébként nemcsak az etnikus identitás és a vallásosság harmóniájának megteremtésében és fennmaradásában, hanem a vallási tételekkel, az egyházi előírásokkal össze nem egyeztethető hiedelmek, szokások, szöveg-folklór emlékek toleráns tudomásulvételében is kulcsszerepük van: nekik kell felismerniük, hogy ha az etnikus kötődésű hagyomány a megtartó erő, a hagyomány megszervezte kultúrát nem lehet dogmatikai alapon megtartandóra és elvetendőre osztani. Nagy Olga az erdélyi reformátusok köréből hoz számos példát az egyházi tanítástól eltérő szokásokra és szokás-elemekre; Erdélyi Zsuzsanna ez alkalommal szubjektív vallomássá formáltan ad számot a határon túli magyarság körében - jórészt a sajtóban közölt gyűjtési felhívások nyomán levelezéssel - végzett, az apokrif imák újabb meg újabb változatainak megismerését eredményező gyűjtéseiről. Ha vannak is példák több tanulmányban arra, hogy akadtak papi személyek, akik nemcsak az ilyesféle jelenségeket szemlélték értetlenül, hanem a hittételek szempontjából tulajdonképpen indifferens szokáscselekményeket is „üldözték” a maguk eszközeivel, mégis inkább a hagyományos kultúra oszthatatlanságának megértő és értő tudomásulvétele látszik jellemzőnek a papságra általában. Ez fejeződik ki abban is, hogy a különböző felekezetek lelkészei, mint e kötet egy-egy tanulmányának szerzői (a Virág Anna-Kovács Péter szerzőpár a Nyárad menti unitárius székelyekről; Sándor Andrásné az oltszakadati evangélikusokról; Makkai Endre a Bukovinából Dévára települt református és katolikus csángó-székelyekről; Molnár Ambrus a szlavóniai Kórógy és Szentlászló reformátusságáról értekezvén) nem csupán a dogmatikai álláspont kinyilvánításától következetesen tartózkodva, de az Istenben hívés és a hiedelemanyag tudati szétválaszthatatlanságát kiindulási alapnak kimondatlanul is elfogadva igyekeznek bemutatni a szokások teljességét. Fazekas Gábornak az 1940-es évek elején keletkezett vallomásos hangvételű beszámolója, mely a kárpátaljai Técső református gyülekezetét mutatja be, arra is következtetni enged, hogy a saját gyülekezetét alaposan ismerő - megismerni törekvő - lelkészek szükségszerűen el kell jutnia a helyi szokásrend és az egyházi előírások kompromisszumának vállalásáig. Olyan szokás-leírásokat is olvashatunk (az idézett dolgozatok részletein túl Hála Józsefnek a Nagy-Homoród menti falvak óévbúcsúztató-újévköszöntő szokásairól szólót), melyek a nem egyházi irányítású legény- és leánycsoportok szokás-szervező szerepét részletezik ugyan, de eközben azt is hangsúlyozzák, hogy az ilyen szokások lényegéhez tartozik a vallásos érzés kinyilvánítása. A megvalósíthatóság - például a templom beleszervezése a falu egészére kiterjedő világias szórakozásba - természetesen a

lelkész közreműködését, esetleg a tolerancián épülő észrevétlen organizátori szerepét feltételezi.

Befejezésül arról kell még szólnom, miképpen vetnek számot a kötet szerzői a múltó idővel: a néprajzi vizsgálatok legfontosabb dimenziójával. Mert nemcsak azok a dolgozatok „történetiek”, melyeknek szerzői járatosabbak az egyháztörténetben, a dogmatörténetben, mint az etnográfában (például Domán Istváné a jesiváknak - a talmudiskoláknak-a magyar nyelvű kultúra terjesztésében játszott szerepéről; Petrassevics Nikiforé az ortodox és a görög katolikus vallási hagyományok kölcsönhatásáról; Szigeti Jenőé az adventista felekezetek 19. század végi - 20. század eleji kárpátaljai térhódításáról). A néprajzi dolgozatok pedig elsősorban nem attól válnak „itt és most” fontos történeti információk hordozóivá, ha a szerző - mint ez esetben mindenki, aki lokális körben vizsgálódott- kötelező penzumként összefoglalja az egyházközségek) kialakulására, múltbeli sorsára vonatkozó kronológiai adatokat. A hitéletéről, a vallási közösségek belső szervezetéről közreadott bármilyen néprajzi információ lehet történeti érdekű, ha a „hagyományos” és „közösségi” jelenségeket az etnográfus gondosan hozzáigazítja az egyetemes és a lokális történeti idő” koordinátáihoz.

Ebben a vonatkozásban - számomra legalábbis - eléggé zavarba ejtő a történeti idő kezelésének a dolgozatokból kitetsző gyakorlata, hiszen arra a kérdésre keresném a választ, hogy az elmúlt évtizedekben milyen is volt s hogyan változott a kisebbségi sorsú magyarság hitéletének és szokásrendjének állapota. A dolgozatok egy részéből ugyanis jószerével csak a gyűjtés időpontja deríthető ki, s még az is bizonytalan, hogy ezzel következetesen egyeztetve van-e a megfogalmazás nyelvtani értelmű jelen ideje. Ennek az időkezelésnek a népi kultúra közelmúlt és jelen állapotának megismerhetősége szempontjából vajmi kevés információs értéke van, hiszen az etnográfiai és folklórkutatások évszázados reflexeinek folyamányaként mindegyre az tételeződik a dolgozatokban, hogy a „valamikor” egységes rendszert alkotó - ezzel együtt: akkor még „hagyományos”, „közösségi”, ezért „értékes” és „szép” - „népi kultúra” az emberi emlékezettel elérhető múltban a darabjaira hullás, a végső pusztulás stádiumába jutott, a feladat tehát: menteni, ami még megmenthető. Nem fogadom el kiindulási tételnek, hogy az etnikus hagyományok valamikor is „eltűnnek,, nem hiszem el tehát, hogy az „adatközlő” és az etnográfus közös nosztalgiájában létező eszményi népi kultúra rekonstruálásának kísérlete lenne az egyetlen méltó feladatunk. Ha Fejős Zoltán - módszertanilag példát mutató, ha anyagában nem is klasszikus értelemben „néprajzi” anyagot közlő dolgozatából kitetszően - a chicagói magyarok körében, tehát a paraszti társadalomszervezetből jó régen kilábolt közösségekben is jellemzőnek találta az etnikus hagyományt, mely a temetkezési mód amerikanizálódása ellenére karakterisztikussá szervezte a temetkezési szokásokat, bizonyosan nem csupán a „múltban,, volt meghatározó jelentőségű s megtartó erő - nálunk s a közvetlen szomszédságban -, az a jelenben is, bár másmilyen kultúrát szervez rendszerré, mint évszázada-fél évszázada. Hogy valóban megtartó erő legyen, ehhez kellenek a mostanihoz hasonlóan elkötelezett, szemléletileg azonban valamelyest megújuló kutatói vállalkozások.

Szilágyi Miklós